

Aistė Niunkaitė Račiūnienė

**PLASTINIS VILNIAUS PLANAS
IŠ VILNIAUS GETO**

Aplinkybės, liudijimai, autoriai

Vilnius
2015

Už suteiktus duomenis, dalykinius patarimus ir kitą pagalbą atliekant Plastinio Vilniaus plano tyrimą leidinio autorė nuoširdžiai dėkoja Mirjam Abelovičienei, Mortai Baužienei, Rozai Bieliauskienei, Rasai Bieliauskaitei–Mikolaitienei, Faniai Brancovskajai, Evelinai Bukauskaitei, Olgai Gechman, Renatai Gorczyńskai, Leo Greenbaumui, Augiui Gučiui, Irinai Guzenberg, Aleksandrai Jacovskytei, Mildai Jakulytei–Vasil, Bronislavai Kunkulienei, Yael Kurlander, Neringai Latvytei–Gustaitienei, Danutai Katinienei, Larai Lempertienei, Iljai Lempertui, Vladimirui Levinui, Rozai Levitaitei, Tatjanai Melnik, Olgai Mošovič, Ilonai Murauskaitei, Michal Nakar, Vladui Niunkai, Halinai Paškevičienei, Markui Petuchauskui, Arvydui Pliučui, Noam Rachmilevitch, Pauliui Račiūnui, Aušrai Rožankevičiūtei, Lyudmilai Sholokhovai, Viktorijai Sideraitei Alon, Baruchui Šubui, Yossi Šubui, Benjaminai Vyšniauskaitei.

Už suteiktus duomenis ir dokumentinę medžiagą autorė dėkinga Jad Vašem, Holokausto kankinių ir didvyrių atminties institutui Izraelyje, Beit Lohamei ha-getaot, Geto kovotojų namų muziejui Izraelyje, Žabotinskio institutui Izraelyje, USHMM, Jungtinių Valstijų Holokausto memorialiniam muziejui, Lietuvos nacionaliniam muziejui, Lietuvos centriniam valstybės archyvuui, Vilniaus apskrities archyvuui.

PLASTINIS VILNIAUS PLANAS: nuo 1942-ųjų iki šiandien APLINKYBĖS

1941 m. birželį vokiečiams okupavus Vilnių, prasidėjo masinės ir sistemingos Vilniaus žydų bendruomenės žudynės. Pirmieji okupacijos mėnesiai buvo neregėto masto siaubo istorijos Vilniuje pradžia: žydai buvo gaudomi tiesiog gatvėse, iš jų buvo tyčiojamasi, jie buvo mušami, terorizuojami, prievartaujami, dešimtimis tūkstančių žudomi Paneriuose – vietoje, kuri iki karo buvo ramybės ir grožio oazė, mėgstama vilniečių iškylų ir poilsavimo vieta. „Galbūt per tuos kelis mėnesius jausmai atbuko, bet net ir vėliau, jau gete patirtų išgyvenimų negalima lyginti su šiais emociškai alinančiais pirmųjų mėnesių išgyvenimais. Tačiau tai buvo tik geto preliudija, o pats getas – tik laukiamasis prieš tamsią pabaigą.“¹

1941 m. rugsėjo pirmosiomis dienomis atitvėrus dalį Vilniaus senamiesčio buvo įsteigtas getas, kuriame rugsėjo 6 d. buvo įkalinti čia jau gyvenę žydai ir visi kiti – išvaryti iš savo namų kitose Vilniaus vietose. Getas buvo įsteigtas Vilniaus gebitskomisaro Hanso Hingsto iniciatyva, darbus organizavo jo adjutantas ir referentas žydų reikalams Franzas Mureris, drauge su Vilniaus miesto burmistru Karoliu Dabulevičiumi parinkęs getui vietą senamiestyje ir suskirstęs jį į „Getą nr. 1“ (Didįjį) ir „Getą nr. 2“ (Mažąjį).²

Daugelis geto gyventojų buvo nužudyti jau pirmaisiais mėnesiais³, dalis nepakeliamo siaubo akivaizdoje palūžo ir išprotėjo, o kiti įkalinti Vilniaus gete gyveno dar keletą mėnesių, metus ar dvejus iki pat galutinio Vilniaus geto sunaikinimo. 1943 m. rugsėjo 23 d. likviduojant Vilniaus getą dalis jo gyventojų buvo nužudyti Paneriuose, kiti – surinkti vadina muosiuose selekcijos punktuose, kur jie buvo padalinti į dvi grupes: į dešinę turėjo eiti darbingi vyrai ir moterys, siunčiami į Estijos ir Latvijos koncentracijos stovyklas, į kairę – senukai, moterys ir vaikai, siunčiami į naikinimo stovyklas Lenkijoje.

Vilniaus gete nežmoniškų gyvenimo sąlygų, nuolatinio pažeminimo, bado, siaubo ir mirties akivaizdoje žmonės ne tik siekė išgyventi, nepailstamai tikėdamiesi sulaukti išlaisvinimo, bet ir nepalūžti dvasiškai, nors išlaisvinimo viltis žlugdė aplinkui tvyranti cinizmo atmosfera, nužmoginimo siekiai, nuolatinis smurtas ir žudynės. Viena vertus, išgyventi kurį laiką padėdavo darbas, kuris gete turėjo lemiamą įtaką, nes tie, kurie neturėjo darbo, buvo nereikalingi ir žudomi pirmieji. Todėl darbas buvo ne tik būdas prasimanyti duonos kąsnį, bet ir galimybė išgyventi dar bent vieną dieną, savaitę, mėnesį, metus, tikintis sulaukti išlaisvinimo. Kita vertus, daugeliui žmonių išgyventi padėjo kultūrinė veikla, padedanti nežmoniškiausiomis sąlygomis išlikti žmogumi ir išsaugoti dvasinę stiprybę.

Plastinis Vilniaus planas-maketas, pagamintas Vilniaus gete 1942–1943 m., – akivaizdus Vilniaus geto gyventojų stiprybės liudinininkas. Jame susipina įvairūs geto istorijos momentai, įvykiai ir aplinkybės su atskiromis ten uždarytų žmonių gyvenimo istorijomis, nugrimzdusiomis į užmarštį. Atlikus nuodugnius istorinius Plastinio Vilniaus plano tyrimus, surinkus negausius ir išblaškytus rašytinius šaltinius bei prisiminimus, pavyko iš dalies rekonstruoti Plastinio Vilniaus plano istoriją, nustatyti apytikslių jo sukūrimo laiką ir aplinkybes, identifikuoti penkiolikos jį kūrusių žmonių asmenybes.

Plastinį Vilniaus planą-maketą 1942–1943 m. Vilniaus gebitskomisaro H. Hingsto įsakymu ir F. Murerio nurodymu Vilniaus gete gamino Vilniaus geto Techninių dirbtuvių specialistų kolektyvas, vadinamasis PPV, arba *Plastiker plan Vilne* (Plastinis Vilniaus planas, jidiš k.), ir kiti šiam darbui pasitelkti specialistai. Iš viso apie trisdešimt žmonių⁴, tarp kurių buvo profesionalūs architektai, inžinieriai, braižytojai, skulptoriai ir dailininkai: inžinierius Grigorijus Guchmanas (projekto vadovas), architektai Flora Rom (kolektyvo vadovė) ir Icchokas Smorgonskis, dailininkės Rachel Suckever, Uma Olkenicka, Liza Daiches, skulptorius Judelis Mutas, braižytojas Berelis (Borisas) Rozentalis, taip pat būrys gabių, prieš karą dar nespėjusių profesijos įgyti jaunuolių: Gabrielis Sedlis, Baruchas Šubas, Samuelis Wulcas, Icikas Mackevičius, Emanuelis ir Danielis Lubockiai, Emanuelis Šeinkeris ir dar maždaug penkiolika kitų, kurių vardų, deja, taip ir nepavyko nustatyti.

Ankstyviausias leidinio autorei žinomas Plastinio Vilniaus plano paminėjimas – tai 1942 m. lapkričio 4 d. įrašas Vilniaus geto metraštininko Hermano Kruko dienoraštyje, skelbiantis, kad gebitskomisaro įsakymu Techninis skyrius pradėjo rengti Vilniaus miesto plastinį žemėlapi. Nedaug vėlesni ir keli JIVO archyve saugomi dokumentai vokiečių kalba. Abu – 1942 m. lapkričio 17 d. Vienas – tai Vilniaus geto administracijos Darbo skyriaus prašymas brigadininkų tarybos pirmininkui D. Kaplan-Kaplanskiui laikinai (apie 2 mėnesius) atleisti braižytoją Rozentalį Borisą nuo tuo metu jam priskirto darbo, kad jis galėtų dirbti prie geto dirbtuvėse gaminamo Plastinio Vilniaus plano.⁵ Kitas – to paties Darbo skyriaus prašymas paleisti dailininką Emanuelį Šeinkerį „iš jo tarnybos kasdien 12 val. per pietus, kad jis likusią dienos dalį galėtų skirti Vilniaus miesto plano gamybai.“⁶

Taigi Plastinis Vilniaus planas jį kūrusiems geto gyventojams buvo reikšmingas ne tik kaip darbo vieta, kurį laiką užtikrinusi jų egzistencijos galimybę, bet ir kaip savotiškas kūrybinės saviraiškos objektas, leidęs tam tikros srities specialistams panaudoti savo dar laisvės metais įgytus profesinius gebėjimus ir kūrybines kompetencijas, o jaunuoliams – atskleisti dar nespėtus realizuoti gabumus ir talentus. Be to, Plastinis Vilniaus planas buvo susijęs ir su Vilniaus geto pagrindžio veikla, nes tie, kurie dirbo Plastinio Vilniaus plano grupėje, turėjo leidimus išeiti už geto ribų, o tai sudarė galimybes plėtoti partizaninę veiklą, užmegzti ryšius, ieškoti ginklų.

Plastinis Vilniaus planas, dar iki galo neužbaigtas, vieną, o gal ir kelis kartus (?) buvo eksponuotas Vilniaus geto teatre. Pirmą kartą šešios centrinės Vilniaus miesto dalies plokštės geto teatre buvo eksponuotos 1942-ųjų gruodžio 20 d. Pavyko rasti autentišką kvietimą į šią parodą, kurio originalas saugomas JIVO archyve Niujorke. 1942 m. gruodžio 17 d. kvietime rašoma: „Turime garbės Jus pakviesti į parodą „Plastinis Vilniaus miesto planas“ sekmadienį, š. m. gruodžio 20 d., 11 val. geto teatre“.⁷ Šį renginį savo dienoraščiuose aprašo H. Krukas ir I. Rudaševskis. Galima manyti, kad Plastinis Vilniaus planas (atskiros jo dalys, o gal ir visas) buvo eksponuotas Vilniaus gete ir 1943 m. Tokią prielaidą leidžia daryti 1943 m. kovo 29 d. įrašas H. Kruko dienoraštyje ir Barucho Šubo prisiminimai – jam yra tekę girdėti, kad 1943 m., prieš atiduodant Vilniaus planą-maketą užsakovams, jis buvo parodytas geto gyventojams, galbūt geto teatre, o gal kur kitur.⁸

Plastinį Vilniaus planą kūrę žmonės, tie, kuriems dar pavyko išgyventi iki galutinio Vilniaus geto sunaikinimo 1943 m. rugsėjo 23 d., kaip ir visi kiti Vilniaus geto gyventojai, buvo pasmerkti mirti koncentracijos ir naikinimo stovyklose, kiti žuvo partizanaudami miškuose. Išsigelbėti pavyko vienetais: iš mums žinomų Plastinio Vilniaus plano autorių – tik Florai Rom, Gabrieliui Sedliui, Baruchui Šubui ir Samueliui Wulcui.

Pagal įvairius šaltinius, 1943 m. pabaigtas Plastinis Vilniaus planas-maketas, visas arba dalimis, buvo pristatytas užsakovams. Pagal vieną liudijimą, dalimis perneštas Vilniaus maketas buvo „sumontuotas gebitskomisaro kabinete, Baltojoje salėje, – dabartinėje Prezidentūroje.“⁹ 1945 m. pradžioje Vilniaus maketas jau buvo Vilniaus statybos valdybos vyriausiojo architekto kabinete Gedimino pr. 9, kur jį ir aptiko 1945 m. vasario pradžioje iš Leningrado (dab. Sankt Peterburgas) atvykęs naujai paskirtas Vilniaus miesto vyriausias architektas V. Mikučianis.¹⁰ Sprendžiant iš V. Mikučianio pateiktų maketo matmenų (pgl. kuriuos maketas turėjo užimti maždaug 5 m²), tai buvo ne visas keturiasdešimtys plokščių Vilniaus maketas, bet tik aštuonios arba devynios jo plokštės. Juolab kad, kaip nurodo Mikučianis, tai buvo centrinė miesto dalis. Kita vertus, Mikučianis mini, kad maketas užėmė didesnę kabineto (kuris buvo 40 arba 60 m²) dalį. Taigi iš šio prisiminimo nėra aišku, ar buvo suklysta nurodant maketo matmenis, ar jo dydį kabineto, kuriame jis buvo, atžvilgiu. Jeigu vis dėlto manysime, kad maketo matmenys buvo nurodyti teisingai, tai galima daryti prielaidą, kad tuomet jau trūko per trisdešimt plokščių ir toliau savo kelionę laike bei erdvėje Vilniaus plastinis planas tęsė gerokai sumažėjusios sudėties.

Po kelerių metų Vilniaus miesto vykdomojo komiteto (toliau – VMVK) Statybos ir architektūros skyriui persikeliant į patalpas Gedimino pr. 35, ten buvo perkeltas ir Vilniaus maketas. Minima, kad jau tuo metu maketo būklė buvo prasta, dalis architektūrinių elementų atsiklijavę.

Kaip prisimena Rachilė Margolis¹¹, kai pirmaisiais pokario metais įsteigto Vilniaus žydų muziejaus bendradarbiai kreipėsi į KGB prašydami „perduoti jiems gestapo įsakymu gete pagamintą reljefinį miesto planą, jiems buvo atsakyta neigiamai“¹². Jau 1948 m. tapo aišku, kad šio muziejaus laukia toks pat likimas kaip ir kitų kultūrinių žydų organizacijų. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1949 m. birželio 10 d. nutarimu Nr. 411 *Dėl Vilniaus žydų muziejaus reorganizavimo į Vilniaus kraštotyros muziejų*, Žydų muziejus faktiškai buvo uždarytas, o jo eksponatai atiduoti įvairiems Vilniaus muziejams ir archyvams. Įdomu, kad oficialų pokarinio Vilniaus žydų muziejaus prašymą grąžinti maketą prisimena ir V. Mikučianis. Jis teigia, kad „maketas jiems ir buvo perduotas.“ Architektas nurodo, kad tuomet Žydų muziejus užėmė dalį Kraštotyros muziejaus patalpų Trakų g. 2. Tai yra aki-vaizdus netikslumas, susijęs veikiausiai su jau minėtomis Vilniaus žydų muziejaus reorganizavimo aplinkybėmis: nors Vilniaus žydų muziejus niekada nebuvo Trakų g. 2, tačiau šiuo adresu nuo 1956 m. tikrai veikė Vilniaus kraštotyros muziejus. Taigi, kai praėjus maždaug dešimtmečiui po Vilniaus žydų muziejaus prašymo grąžinti maketą, pagaliau buvo nutarta jį išskeldinti iš VMVK Statybos ir architektūros skyriaus, jis buvo perduotas į Vilniaus kraštotyros muziejų. Šią prielaidą patvirtina Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomoje Vilniaus kraštotyros muziejaus inventorinėje knygoje išlikę įrašai, kad į šį muziejų Vilniaus maketas, knygoje pažymėtas apskaitos numeriu VKM 996, pateko 1957 m. balandžio 8 d. iš VMVK Statybos ir architektūros skyriaus. Be to, inventorinėje knygoje rašoma, kad pagal 1957 m. balandžio 25 d. defektinę komisijos aktą nustatyta, jog „maketo sunaikinimo laipsnis yra ne mažiau nei 60 procentų.“ Taip pat rašoma, kad maketas restauruotas Dailės kombinato dirbtuvėse, deja, nedetalizuojant nei restauravimo datos, nei kitų restauravimo aplinkybių. Knygoje nurodyti maketo matmenys – 146 x 180 cm¹³ leidžia manyti, kad Vilniaus kraštotyros muziejų Vilniaus plastinis planas pasiekė dar labiau sumažėjusios apimties – buvo telikusios šešios plokštės, kurios, kaip byloja įrašas, buvo tarpusavyje sujungtos ant 180 x 200 cm matmenų pagrindo.

1960 m. išleistame *Vadove po Vilnių* minima, kad tarp kitų eksponatų Vilniaus kraštotyros muziejaus ekspozicijoje buvo rodomi ir „maketai, vaizduoją senąjį Vilnių.“¹⁴ Architektas Augis Gučas prisimena, kad 7 dešimtmečio pirmoje pusėje Vilniaus geto kalinių padarytas Vilniaus maketas buvo eksponuotas Gedimino bokšte – Pilies muziejuje, įkurtame 1960 m. iš Vilniaus kraštotyros muziejaus fondų. Kaip prisimena A. Gučas, „Mūsų šeimoje apie maketą buvo žinoma ir kalbama nuo pat praėjusio karo laikų, ir štai šis maketas apie 1960 m. buvo eksponuotas Vilniaus pilies bokšte. [...] Gaila, kad maketas buvo rodomas ne itin ilgai, tačiau, lankydamasis pilies bokšte, ne kartą buvau užsukęs jo pasižiūrėti.“¹⁵ 1968 m. Vilniaus pilies muziejui tapus Istorijos-etnografijos muziejaus (dab. Lietuvos nacionalinis muziejus) filialu, buvo nutarta pakeisti Pilies ekspoziciją, ir, kaip prisimena nuo 1970 m. ten dirbusi Benjamina Vyšniauskaitė, naujoje ekspozicijoje geto kalinių gaminto Vilniaus maketo jau nebebuvo.¹⁶ Vilniaus maketas pateko į kitą 1968 m. įsteigtą Lietuvos istorijos-etnografijos muziejaus filialą – Architektūros muziejų, kurio direktoriumi nuo 1968 iki 1978 m. buvo Eugenijus Dirvelė, o nuo 1978 iki 2006 m. – Morta Baužienė. Architektūros muziejus buvo įsikūręs Šv. Mykolo bažnyčios ir bernardinų observančių vienuolyno pastatuose, dalį saugyklų turėjo ir Misionierių bažnyčioje. M. Baužienė pasakojo, kad Vilniaus maketas į Architektūros muziejų pateko jau labai prastos būklės, trūko daug architektūrinių elementų, didelė dalis jų buvo nubyrėję.¹⁷ Lietuvos valstybinio žydų muziejaus (dab. Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus) prašymu (Nr. 98, 1993-03-01), LR kultūros ir švietimo ministro įsakymu (Nr. 238, 1993-03-09) 1993 m. balandį Vilniaus maketas buvo perduotas Žydų muziejui.

Po ilgų klajonių erdvėje ir laike Vilniaus gete sukurtas Plastinis Vilniaus planas-maketas Valstybinį Vilniaus Gaono žydų muziejų pasiekė dešimt kartų sumažėjusios apimties: iš Vilniaus gete sukurtų keturiasdešimties Plastinio Vilniaus plano dalių buvo likusios tik keturios plokštės, apimančios Vilniaus miesto centro šiaurės vakarų ir šiaurės rytų dalis (Žvėrynas, Lukiškės, dalis Šnipiškių, Žvejų rajonas, dalis Antakalnio) bei Vilniaus miesto centro pietvakarių ir pietryčių dalis (Naujamiesčio, Naujininkų, Panerių dalys, Liepkalnis

ir Rasos). Neaiškiomis aplinkybėmis ir nežinia kada dingo kitos 36 plokštės: 34 – turėjusios apimti Vilniaus apylinkes ir 2 – centrinę Vilniaus miesto dalį, Senamiestį su geto kvartalu, Užupį ir didžiąją Naujamiesčio dalį.

Pastaraisiais metais drauge su istoriniais Vilniaus gete sukurto Plastinio Vilniaus plano-maketo tyrimais buvo atlikti ir kartografiniai bei ikonografiniai Vilniaus miesto tyrimai.¹⁸ Nustatyta, kad Plastinis Vilniaus planas-maketas Vilniaus gete buvo sukurtas pagal 1938 m. publikuotą 1:2500 mastelio žemėlapi *Plan miasta wielkiego Wilna* [Didžiojo Vilniaus miesto planas], kurį sudaro 48 lakštai, apimantys visą 1938 m. Vilniaus miesto teritoriją. Toks žemėlapis saugomas Vilniaus apskrities archyve (VAA, f. 1171, AKP 864/1-36), keletas lakštų – Lietuvos valstybės istorijos archyve (LVIA, f. 1135, ap. 12). Žemėlapis vienspalvis, objektai atvaizduoti sutartiniais ženklais, užrėmyje pateiktas lapo numeris, plano pavadinimas ir mastelis. Žemėlapio lakštų su pakraščiais ir užrėmiu matmenys – 84 x 70 cm, vaizdinės dalies matmenys – 82 x 60 cm.

Plastinis Vilniaus planas-maketas susidėjo iš keturiasdešimties 1938 m. žemėlapio lakštams identiškų 82/84 x 60 cm matmenų plokščių, kuriose masteliu 1:2500 buvo tiksliai pavaizduotas visas tuometinis Vilnius, tik skirtingai nei popierinis žemėlapis, maketas buvo spalvingas, reljefinis, su žemėlapio sutartinių ženklų vietose iškilusiais,

1938 m. Vilniaus žemėlapio (1:2500) išsklotinė. Kita spalva pažymėti lakštai, pagal kuriuos Vilniaus gete buvo pagamintos keturios išlikusios Plastinio Vilniaus plano plokštės (VŽM 6526/1-4). (1)

mastelį atitinkančiais erdvinių proporcijų objektais – namais, bažnyčiomis, tiltais ir pan. Įdomu tai, kad 1942–1943 m. gamintame makete yra pavaizduoti ir namai, statyti jau po 1938 m., kurie, aišku, dar negalėjo būti pažymėti 1938 m. žemėlapyje. Taigi tai tik patvirtina šį maketą kūrusių žmonių prisiminimuose pateikiamą faktą, kad Plastinis Vilniaus planas buvo kuriamas ne tik pagal žemėlapi, bet ir „iš natūros“ – vaikiščiau tuometinio Vilniaus gatvėmis, eskizuojant pastatus ir atliekant jų matavimus.

Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje saugomos keturios maketo plokštės, lietos ir formuotos iš gipso ant medinių pagrindų, jų apskaitos numeris – VŽM 6526/1-4. Vienos plokštės formatas – 82 x 60 cm, vidutinis aukštis 7 cm. Reljefo paviršius spalvintas plonu, vietomis persišviečiančiu guašo sluoksniu, per kurį kai kuriose atsiklijavusių namelių vietose prieš restauravimą buvo matyti pieštuku pažymėti iš žemėlapio perkelti sutartiniai objektų ženklai. Architektūriniai elementai padaryti iš medžio, pavieniais atvejais naudojamas spalvotas metalas, siūlai. Kadangi visų keturių Vilniaus maketo plokščių būklė buvo bloga, nutarta jas restauruoti.

Dvi plokštės buvo restauruotos 2013 m. Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos lėšomis, kitos dvi – 2015 m. privataus fondo ir Vokietijos ambasados Vilniuje lėšomis. Restauravimo darbus atliko Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centro keramikos restauravimo ekspertė Bronislava Kunkulienė. Simboliška, kad Plastinio Vilniaus plano-maketo fragmentai, apkeliaavę daugybę Vilniaus vietų, po 70 metų sugrįžo į tą pačią vietą, kur kadaise buvo padaryti – į 8-uoju numeriu pažymėtą pastatą Rūdninkų gatvėje (buv. Rudnicka 6), kur per karą buvo įsikūręs Judenratas ir Plastinio Vilniaus plano dirbtuvės, o šiandien – Prano Gudyno restauravimo centras.

Prieš restauravimą reljefinis plokščių paviršius buvo padengtas įsisenėjusiu storu dulkių ir kitų medžiagų sluoksniu, gipso plokščių kampai vietomis nuskilę. Architektūros elementai –

Plastinio Vilniaus plano plokštė (VŽM 6526/1) prieš restauravimą. Fotografavo P. Račiūnas 2013 m. (2)

namai, tiltai, kvartalų ribų juostelės – silpnai laikėsi priklijavimo vietose, o apie 30–40 procentų elementų buvo visai atsiklijavę nuo maketo pagrindo, didelė dalis architektūrinių elementų neišlikusi. Restauruojant plokštės buvo nuvalytos, sutvirtintos, priklijuoti architektūriniai elementai, atkurtas prarastas polichrominis sluoksnis, atlikti cheminiai klijų tyrimai.

Būtina atkreipti dėmesį, kad restauruojant plokštę, kurioje pavaizduota geležinkelio stotis, Naujininkai ir Rasų priemiestis (VŽM 6526/4), buvo padarytas labai reikšmingas atributavimo atradimas. Nugarinėje šios plokštės dalyje, kairiajame apatiniame kampe, pastebėtas neryškus įrašas pieštuku. Ištyrinėjus šį įrašą atsiskleidė neįtikėtinas dalykas – paaiškėjo, kad tai vieno iš Plastinio Vilniaus plano autorių – Samuelio Wulco signatūra. Nuostabu, kad pavyko ne tik atskleisti pakankamai daug Plastinio Vilniaus plano kūrėjų vardų bei susitikti vieną iš jų – Izraelyje gyvenantį Baruchą Šubą, bet ir nustatyti konkretų vienos iš keturių išlikusių plokščių autorių – Samuelį Wulcą, kuris taip pat išgyveno Holokaustą ir išvykęs į JAV išgarsėjo kaip išskirtinių gabumų inžinierius, talentingas išradėjas ir menininkas.

Reikia paminėti ir keletą restauravimo metu iškilusių rimtų problemų. Šio leidinio autoriui atlikus kartografinius ir ikonografinius Vilniaus miesto tyrimus paaiškėjo, kad dalis namų priklijuoti ne savo vietose, kai kurie tiesiog apsukti ne tuo kampu. Nustačius, kad Plastinio Vilniaus plano kūrėjai šį planą gamino vadovaudamiesi 1938 m. Vilniaus žemėlapiu ir identišškai perkeldami jo vaizdą ant gipso plokštės masteliu vienas su vienu, ir turint omenyje, kad didelė dalis namų iš tikrųjų idealiai atitiko realių padėtį miestovaizdyje, galima buvo daryti prielaidą, kad ne savo vietose namai buvo priklijuoti ne autentiškame makete, bet vėliau maketą tvarkant ir „restauruojant“. Ši prielaida grindžiama keletu aplinkybių: pirma, rašytiniai šaltiniai patvirtina, kad maketas ir anksčiau buvo restauruotas; antra, cheminiai klijų tyrimai patvirtina, kad architektūriniai elementai priklijuoti skirtingos cheminės sudėties klijais, iš kurių vieni galėjo būti naudoti karo metais, o kiti yra vėlesnių laikų; trečia, ikonografinių ir kartografinių tyrimų metu atrasta keletas akivaizdžiai ne savo vietoje priklijuotų namų, kurie pagal savo išskirtinį pavidalą neabejotinai turėję būti priklijuoti visiškai kitoje vietoje; ketvirta, visiškai neįtikėtina, kad maketą pagal žemėlapi ir matavimus

kūrę profesionalūs Vilniaus architektai, tokie kaip I. Smorgonskis – senas vilnietis, žinomas ir patyręs Vilniaus architektas, suprojektavęs ne vieną Vilniaus pastatą (tarp jų ir Žvėryne), būtų galėjęs padaryti tokių akivaizdžių klaidų, kaip antai Žvėryno rajone, kurio kai kurie kvartalai makete neteisingai pavaizduoti, o dalis Moniuškos gatvės tiesiog uždažyta ir ant jos priklijuoti namai (šioje gatvėje, beje, taip pat stovi 1936–1937 m. Smorgonskio suprojektuotas namas, pažymėtas 24 numeriu).

Taigi restauruojant Vilniaus maketo plokštės iškilo dilema, kaip elgtis su tais architektūriniais elementais, kurie ankstesnių restauravimų metu buvo akivaizdžiai priklijuoti ne savo vietoje. Nutarta perkelti jau priklijuotus namus į kitą vietą arba atklijuoti ne savo vietoje esančius tik tuo atveju, jeigu yra pakankamai tyrimais pagrįstų įrodymų, kad namo šioje vietoje autentiškame makete negalėję būti, arba kai užteko duomenų tiksliai identifikuoti autentišką namo vietą. Tuo atveju, kai ankstesnių restauravimų metu buvo neteisingai priklijuoti ištisi kvartalai (pvz., Žvėryne), šio restauravimo metu nutarta juos palikti, nes nebeįmanoma nustatyti tikrųjų čia buvusių architektūrinių elementų, juolab kad daugelis jų neišliko. Be to, atkreiptas dėmesys ir į tai, kad šios klaidos – tai irgi dalis Plastinio Vilniaus plano istorijos, primenančios pokarines maketo klajones po Vilniaus muziejus, per kurias vis nubyrantys nameliai, siekiant juos išsaugoti, būdavo priklijuojami ne visada stengiantis identifikuoti jų pirminę autentišką vietą. Tas pat pasakytina ir apie tapybinį maketo vaizdą – vietomis matomi keli menine prasme nelygiavertės tapybos sluoksniai byloja, kad ne kartą buvo „restauruotas“ ir polichrominis maketo vaizdas, nusitrynusias ir pažeistas vietas tiesiog uždažant panašios spalvos dažais. Kita vertus, ir šįkart restauruojant maketą, net ir turint tikslų žemėlapi, pagal kurį jis buvo gamintas, ikonografinę medžiagą ir galimybes tyrinėti Vilniaus vaizdą internetinėmis priemonėmis, neįmanoma išvengti klaidų, nes Vilniaus vaizdas nuo karo laikų labai pasikeitęs, o ikonografinės medžiagos nėra pakankamai, kad būtų galima tiksliai rekonstruoti kiekvieną Vilniaus kvartalą. Tai ypač pasakytina apie tuometinio Vilniaus pakraščius: šiandien senų kvartalų vietose stūkso nauji rajonai, neišliko nei anuomet ten stovėjusių namų, nei fotografijų, kuriose jie būtų užfiksuoti.

Būtina paminėti ir dar vieną su Vilniaus maketo restauravimu susijusią aplinkybę – apie trisdešimt architektūrinių elementų liko nepritvirtinti prie maketo plokščių pagrindų, nes atsižvelgiant į ikonografinius, kartografinius ir lyginamuosius tyrimus padaryta prielaida, kad šie savo pavidalu išskirtiniai elementai gali būti iš kitų, neišlikusių, Plastinio

*Restauruotos Plastinio Vilniaus plano plokštės (VŽM 6526/3) fragmentas.
Restauravo B. Kunkulienė. Fotografavo P. Račiūnas 2015 m. (3)*

Restauruotos Plastinio Vilniaus plano plokštės (VŽM 6526/4) fragmentas. Plokštės autorius – Samuelis (Stanley) Wulcas. Restauravo B. Kunkulienė. Fotografavo P. Račiūnas 2015 m. (4)

Vilniaus plano plokščių – labiausiai tikėtina, kad iš dviejų centrinių Vilniaus miesto dalį vaizdavusių plokščių, kurios, kaip pavyko nustatyti, buvo prarastos vėliausiai.

Tad, deja, autentiško Plastinio Vilniaus plano vaizdo – tokio, koks jis buvo sukurtas gete gyvenusių žmonių, savo srities specialistų ir profesionalų – architektų, inžinierių, skulptorių ir dailininkų, – mes niekada nebeišvysime. Bet reikia džiaugtis, kad buvo išsaugota bent kruopelytė šio milžiniško kadaise Vilniaus gete atlikto darbo, kuris šiandien mums svarbus ne kaip tikslus kartografinis plastinis Vilniaus žemėlapis, kurį savo reikmėms užsakė naciai, bet kaip jį kūrusių ir visų kitų Vilniaus geto gyventojų atminimas. Kaip dalelė Vilniaus geto istorijos, kuri yra Vilniaus ir visos Lietuvos istorijos dalis ir kurios niekada negalima pamiršti.

Kadangi, šio leidinio autorės manymu, autentiški liudijimai, prisiminimai ir žinios apie Plastinį Vilniaus planą kūrusius žmones yra labai svarbi Plastinio Vilniaus plano istorijos dalis, buvo nutarta juos visus, surinktus vienoje vietoje, pateikti skaitytojū dėmesiui. Visų pirma, tai Vilniaus geto metraštininko Hermano Kruko dienoraščio fragmentai, kuriuose jis mini Vilniaus gete nacių užsakymu gaminamą Plastinį Vilniaus planą, ir penkiolikmečio berniuko Iciko Rudaševskio 1942-ųjų gruodžio 20 d. užrašyti įspūdžiai, apsilankius geto teatre, kur tuo metu buvo eksponuotos šešios jau sukurtos maketo dalys. Nė vienas jų neišgyveno – H. Krukas buvo nužudytas Kloogos koncentracijos stovykloje, likus vos kelioms valandoms iki koncentracijos stovyklos kalinių išvadavimo 1944 m. rugsėjo 19 d., I. Rudaševskis – 1943 metų rudenį, kai prabėgus vos porai savaitių nuo Vilniaus geto likvidavimo naciai atrado slėptuvę, kurioje jis slėpėsi su šeima.

Autentiškus H. Kruko ir I. Rudaševskio liudijimus *iš tos vietos ir to laiko* papildė kelių Holokaustą išgyvenusių ir Plastinį Vilniaus planą savo rankomis dariusių žmonių, tokių kaip Gabrielio Sedlio ir Barucho Šubo, prisiminimai. Vis labiau ryškėjančią Plastinio Vilniaus plano istoriją savitomis spalvomis nušviečia ir liudininkai *iš šalies* – niekada negyvenę Vilniaus gete ir negaminę Plastinio Vilniaus plano, bet netiesiogiai su juo susiję. Tai Vytautas Lansbergis-Zemkalnis ir Vladislovas Mikučianis, kurie savo prisiminimuose paliko vertingų žinių apie Plastinio Vilniaus plano sukūrimo aplinkybes ir tolesnę jo istoriją.

Trečiojoje šio leidinio dalyje publikuojami Plastinio Vilniaus plano autorių gyvenimų aprašymai. Kadangi didžioji dalis Plastinio Vilniaus plano kolektyvo narių drauge su kitais Vilniaus geto gyventojais buvo nužudyti, jų biografijas rekonstruoti labai sunku, nes nužudyti buvo ne tik jie patys, bet ir tie, kurie galėtų juos prisiminti – jų

Baruchas Šubas su sūnumi Yossi prie restauruotos Plastinio Vilniaus plano plokštės Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje 2015 m. liepos 12 d. Fotografavo P. Račiūnas. (5)

šeimoms nariai, giminės ir draugai. Todėl reikėjo po kruopelytę rankioti įvairiuose antriniuose šaltiniuose išbarstytas žinias, vienaip ar kitaip susijusias su jų gyvenimais. Didelis džiaugsmas buvo rasti nors mažiausią užuominą, liudijančią, kad ieškomas žmogus tikrai gyveno, ir jo gyvenimas buvo toks pat tikras, kaip ir mūsų visų čia šiandien gyvenančių. Dėl atrastų duomenų nelygiavertiškumo ir dažniausiai jų stygiaus, leidinyje pristatomos Plastinio Vilniaus plano autorių biografijos labai nelygiavertės tiek apimties, tiek pateikiamų duomenų prasme. Todėl nenuostabu, kad trijų maketo autorių, kurie išgyveno Holokaustą, gyvenimų aprašymai daug išsamesni ir platesni nei kitų. Ypatingas dėmesys skirtas Baruchui Šubui – žmogui, kuris įkopęs į dešimtą dešimtį ir nepaisydamas savo garbaus amžiaus šiais metais (2015 m. liepos 12 d.) su sūnumi Yossi buvo atvykęs iš Izraelio į Vilnių pasižiūrėti kadaise savo rankomis Vilniaus gete kurto Plastinio Vilniaus plano likučių, saugomų Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje, ir su šio leidinio autore pasidalino savo autentiškais liudijimais bei prisiminimais.